

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК: 159.922:613.86-053.6]:355.01

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ
В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ**

Пеша Ірина, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів та природокористування

ORCID: 0000-0001-8367-2010

E-mail: pesh_iv@ukr.net

Андриученко Тетяна, молодша науковий співробітник відділу дослідження становища сім'ї, дітей та молоді Науково-дослідного центру «Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка» Навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ORCID 0000-0002-0965-1155

E-mail: tatavik@ukr.net

Статтю присвячено розгляду проблеми, що є наразі актуальною для України: підтримка психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни. Молоді люди отримують суттєві навантаження на своє психічне здоров'я у зв'язку з посиленою стресовою ситуацією, травматичними подіями, втратою близьких та загрозою власній безпеці. Збереження оптимального психічного здоров'я молоді в умовах війни потребує впровадження системи психологічної підтримки, психотерапевтичних методів та профілактичних заходів, а також проведення освітніх заходів щодо основ психічного здоров'я та психологічних стратегій самопомоги. Психічне здоров'я молоді є однією із ключових складових відновлення та розбудови українського суспільства у повоєнний час.

Ключові слова: молодь, психічне здоров'я, стан здоров'я молоді, збереження психічного здоров'я, війна, воєнні дії.

**PRESERVATION OF MENTAL HEALTH OF YOUNG PEOPLE
IN CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR**

Piesha Iryna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences

ORCID: 0000-0001-8367-2010

E-mail: pesh_iv@ukr.net

Andriuchenko Tatiana, junior researcher of the family, children and youth research department of the Oleksandr Yaremenko Institute of Family and Youth Policy Research Center Educational and Scientific Institute of Law and Political Science Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

ORCID 0000-0002-0965-1155

E-mail: tatavik@ukr.net

The article is devoted to the consideration of an urgent problem for Ukraine: supporting the mental health of young people in the context of a full-scale war. Military conflicts and hostilities have a significant impact on the psychological state of young people, and thus on the future of Ukrainian society. The article examines the state of health of Ukrainian youth in the context of a full-scale war, especially with regard to mental health. Current research shows that young people experience significant mental health burdens in military conflicts due to increased stress, traumatic events, loss of loved ones and threats to their own safety. All of these factors are traumatic and can lead to poor mental health, increasing the risk of developing post-traumatic stress disorder, depression and other mental health problems.

The introduction of a comprehensive systematic approach to preserving the mental health of young people in a full-scale war is considered to be a state priority due to the following circumstances: psychological consequences of war: war has a great psychotraumatic impact on the younger generation, causing stress, post-traumatic stress disorder, depression and other mental problems; the need for psychological assistance: as the duration of hostilities prolongs, the number of young people in need of professional psychological support and counselling is growing; the need for support and training in strategies to overcome problems in the future: young people make up the most active part of the population, so their mental health directly affects the social and economic development of the country; preventing crisis phenomena: understanding and responding to the psychological consequences of war is an important preventive factor.

Taking into account these circumstances, preserving the mental health of young people in wartime is one of the state priorities aimed at overcoming the challenges facing Ukrainian society. The article convincingly argues for the need for a comprehensive approach to supporting the mental health of young people during wartime.

Keywords: youth, mental health, youth health, mental health preservation, war, military operations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Повномасштабне воєнне вторгнення негативно впливає на психічне здоров'я молодого покоління і ця проблема стає дедалі актуальнішою. Сучасні дослідження демонструють, що молоді люди отримують суттєві психологічні навантаження через інтенсивну стресову обстановку, травматичні події, втрату близьких та загрозу власній безпеці. Ці обставини є потенційно травматичними та можуть призвести до погіршення психічного стану, збільшуючи ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії та інших психічних проблем.

Для збереження оптимального психічного здоров'я молоді в умовах війни необхідно розвивати та впроваджувати систему психологічної підтримки, психотерапевтичні методів та профілактичних заходів. Складовою системи збереження психічного здоров'я молоді також мають бути освітні заходи щодо основ психічного здоров'я та психологічних стратегій самопомоги. Збереження психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни виступає одним із державних пріоритетів, спрямованих на подолання викликів, які стоять перед українським суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема збереження психічного здоров'я молоді в умовах війни ще недостатньо досліджена українськими науковцями. Проте, окремі організації та вчені присвячують увагу даній тематиці.

Вплив війни та воєнного стану на психіку молодих людей досліджували зарубіжні вчені такі як: G. Miller, T. Wyatt, R. Murthy, A. Yon, S. Betancourt, так і вітчизняні науковці – Л. Карамушка, О. Кокун, Л. Опанасенко, О. Стахов, Н. Агаєв, І. Мартиненко.

Міжнародний комітет Червоного Хреста, ЮНІСЕФ, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та інші гуманітарні організації, здійснюють дослідження та збирають данні щодо психічного здоров'я молоді в умовах війни. Вони проводять аналіз впливу бойових дій, переміщення та травматичних подій на молодь, а також розробляють програми та ініціативи з метою підтримки психічного благополуччя молоді.

Центром дослідження суспільства (Cedos) у жовтні 2022 року – січні 2023 року було проведено дослідження «Вплив війни на молодь в Україні» з метою здійснення аналізу впливу повномасштабного воєнного вторгнення на українську молодь [1]. У рамках дослідження розглядалося питання психічного здоров'я молодих людей та наслідки впливу воєнного конфлікту на їхню психічну стійкість та добробут.

У серпні 2023 року на запит Саміту перших леді та джентльменів, що відбувся під патронатом Олени Зеленської, британською компанією Alligator Digital було проведено спеціальне дослідження, яке фокусувалося на аспектах ментального (психічного) здоров'я [2]. Головною метою проведеного комплексного соціологічного дослідження було здійснити аналіз сприйняття людьми свого ментального здоров'я та їхнє ставлення до відкритого обговорення проблем у цій сфері в різних регіонах світу. Опитування було проведено у 11 країнах, включаючи Україну. До вибірки були включені країни, які перебувають у стані війни або мають досвід нещодавніх військових конфліктів чи серйозних криз, а також ті, які пережили руйнівні конфлікти багато десятиліть тому [2].

Важливо враховувати, що при проведенні досліджень в умовах війни доступ до молодих людей може бути значно обмеженим через безпекові обставини та складні умови життя в зонах воєнних дій. Вчені та дослідники можуть стикатися з рядом викликів й перешкод у зборі інформації та проведенні аналізу. Однак, не зважаючи на ці труднощі, вивчення впливу війни на психічне здоров'я молоді залишається надзвичайно важливим завданням. Дослідження допомагають зрозуміти наслідки впливу війни на молоде покоління, розробляти ефективні підходи з метою підтримки і реабілітації та сприяють вдосконаленню державних стратегій щодо збереження психічного здоров'я та відновлення психосоціального благополуччя молоді в умовах війни.

Метою статті є дослідження та обґрунтування важливості збереження та підтримки психічного здоров'я молоді в умовах складних соціальних та психологічних викликів, таких як війна.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Повномасштабна війна, яка стала реальністю для України, дуже сильно вплинула на молодь країни та змусила її швидше подорослішати. Унаслідок воєнних дій багато молодих людей були вимушені залишити свої рідні домівки, адаптуватися до нового місця проживання та шукати нові можливості для життя в більш безпечних умовах. За інформацією Міністерства молоді та спорту України, понад 2 мільйони молодих людей стали внутрішньо переміщеними особами, а ще 2 мільйони змушені були залишити країну. Ця кількість становить 40% від загальної кількості молоді в Україні [3].

Війна, яка охопила Україну, не лише внесла зміни у життя і побут, але також змінила вектор пріоритетів, життєвих проблем і цілей української молоді. За результатами дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», проведеного Центром дослідження суспільства (Cedos) (2022 – 2023 рр.) [1], у 2022 році зафіксовано значний ріст занепокоєння серед молоді стосовно власного здоров'я та здоров'я близьких у порівнянні із даними 2021 року (50,0% проти 35% відповідно).

Втрати через війну пережили 82% молодих людей. Серед найбільш поширених втрат в результаті війни були названі: по-перше, зниження або втрата доходу (36%); по-друге, погіршення психічного здоров'я (28%). Молоді люди також визнали що пережили розрив стосунків, а також розлуку зі своєю сім'єю (18% респондентів); смерть друзів або членів сім'ї (14%); пошкодження житла (6%); вони або члени їхньої сім'ї отримали травми, пов'язані з воєнними діями (6%). 27% молоді турбують питання фізичної безпеки, що стосується їх власної безпеки або безпеки членів їхньої сім'ї, що пов'язано з жорстокістю з боку агресора, спрямованою проти мирного населення, а також ракетними обстрілами [1].

Також повномасштабне воєнне вторгнення суттєво вплинуло на можливість молодих людей отримувати якісні медичні послуги. Наразі, 13% молоді відзначають обмеження доступу до послуг у сфері охорони здоров'я. Цей може бути пов'язано не лише з об'єктивними причинами, такими як недоступність медичних закладів, але і з суб'єктивними: молоді люди, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, відкладають звернення за медичними послугами на місці тимчасового проживання [1].

У 2022 році, порівняно із 2021, частка молоді, яка виражає занепокоєння стосовно свого психічного здоров'я, збільшилася удвічі (22,0% проти 11,0% відповідно). Насправді проблема психічного здоров'я може бути недооцінена через те, що багато молодих людей соромляться її визнавати або взагалі не сприймають серйозно.

Наразі складно говорити про наслідки повномасштабного російського вторгнення, які можуть проявлятися в своїй довгостроковій перспективі. Так, за прогнозами Міністерства охорони здоров'я України, в майбутньому психологічної підтримки потребуватиме близько 15 млн українців, з них близько 3–4 млн – медикаментозного лікування [4]. Тому для української молоді важливо позбутися стереотипів та переживань стосовно понять «психологія» і «психіатрія», та розпочати активно дбати про своє психічне здоров'я вже сьогодні.

Досвід країн, які пережили воєнні дії, свідчить, що одним із наслідком війни у довгостроковій перспективі є погіршення психічного здоров'я населення. Серед населення балканських країн, які переживало воєнні дії протягом 1991–2001 років (Боснія і Герцеговина, Косово, Республіка Македонія, Сербія та Хорватія), поширеність тривожних розладів становила від 16,0% до 42,0%; панічних розладів – від 1,5% до 10,0%; розладів, які пов'язані з вживанням психоактивних речовин, – від 0,6% до 9,0% [1].

Усвідомлюючи всю серйозність даної проблеми, держава вживає важливих заходів для забезпечення системної підтримки психічного здоров'я населення. Одним з таких заходів є *Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки*, яка була розроблена за ініціативою першої леді Олени Зеленської і спрямована на ліквідацію та попередження психологічних бар'єрів та порушень психічного здоров'я населення України, спричинених наслідками війни [5].

Крім того, у рамках Національної програми психічного здоров'я було презентовано *Дорожню карту із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні під час та після війни*, яка є унікальним документом, спільною розробкою органів державної влади, неурядових та експертних організацій, міжнародних партнерів. Цей стратегічний документ визначає пріоритети, спрямовані на задоволення потреб населення України у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що ґрунтуються на найновіших досягненнях, поточних розробках й узгоджуються з міжнародною доказовою базою, експертними рекомендаціями щодо психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації [6]. Саме на ці пріоритети мають орієнтуватися фахівці, які працюють у сфері психічного здоров'я, що дозволить в умовах гуманітарної кризи швидко реагувати на виклики «тут і зараз».

З боку команди Міністерства охорони здоров'я України з метою реалізації Національної програми психічного здоров'я налагоджено дієву міжсекторальну співпрацю, в рамках якої впроваджено ряд напрацювань, зокрема [7]:

- до Програми державних медичних гарантій додано новий компонент: «Супровід і лікування дорослих та дітей з психічними розладами на первинному рівні медичної допомоги»;
- організовано навчальні тренінги з психіатричної допомоги для мультидисциплінарних мобільних команд спільно з ВООЗ;
- внесено посади «клінічний психолог» та «психотерапевт» до списку посад фахівців з вищою немедичною освітою.

В рамках реалізації даної Програми вже впроваджено відповідні розробки. Зокрема, з метою підтримки дитячого психічного здоров'я та контролю психоемоційного стану дітей, Міністерство освіти і науки України спільно з психологами та дитячими педагогами розробило набір простих порад, технік і рекомендацій. Ці матеріали доступні на телеграм-каналах «Підтримай дитину» та «Подбай про себе». Крім того, у рамках Програми була проведена серія відкритих вебінарів, включаючи вебінари для батьків, з метою підвищення усвідомлення та надання необхідних інструментів для ефективної підтримки дітей у цей складний період.

Створено анімаційний ролик «Як говорити з дитиною про війну», який містить сім порад від психологів на допомогу батькам та дорослим у спілкуванні з дітьми на цю тему. Розроблено курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» з метою підготовки педагогів до надання психологічної підтримки учням під час кризових ситуацій та у повоєнний час [8].

В рамках *Програми дій із подолання прогалін у сфері психічного здоров'я* (mhGAP action program) Всесвітньої організації охорони здоров'я, спрямованої на надання допомоги особам з психічними та неврологічними розладами в неспеціалізованих закладах охорони здоров'я, було проведено навчання медичних фахівців первинної ланки [9].

В Україні, для підтримки психічного здоров'я в умовах постійного стресу та емоційної напруги, спричинених повномасштабним військовим вторгненням, працює «гаряча лінія» (дзвінки безкоштовні). Консультації клієнтам надають фахові психологи, що мають багаторічний досвід та пройшли спеціальну підготовку для роботи зі складними кризовими ситуаціями. Отримати консультації можна у двох форматах: аудіо-або відеозв'язок. Для отримання відеосесії, особа, яка звернулася по допомогу, повинна повідомити про свою проблему оператору лінії, який направляє клієнта до відповідного фахівця. Психологічні консультації фахівців можуть отримати громадяни України, які емігрували до європейських країн, таких як Чехія, Польща, Франція, Португалія, Швеція, Ірландія, Італія, Австрія, Великобританія (дзвінки з усіх мобільних операторів також є безкоштовними). Міністерство охорони здоров'я планує розширити цей сервіс та підключити більше країн до мережі психологічної допомоги [10].

Під час повномасштабного російського вторгнення в Україні спостерігається збільшення запитів населення щодо психологічної та психіатричної допомоги. Саме тому удосконалення системи психіатричної допомоги є одним із пріоритетів діяльності Міністерства охорони здоров'я України. Зараз як психологічну, так і психіатричну допомогу, можна отримати безкоштовно у медичних закладах, що уклали договір із Національною службою здоров'я України (НСЗУ). Допомога надається без направлення від лікаря і доступна у всіх регіонах України, за винятком тимчасово окупованих територій.

Пацієнти, після стаціонарного лікування гострих станів, можуть перебувати під супроводом сімейного лікаря або отримувати допомогу мобільних мультидисциплінарних команд. Також у медичних закладах планується створити центри психічного здоров'я. Перший такий центр вже розпочав свою роботу у місті Львові, планується відкриття подібного центру у місті Чернівці.

На виклики військового часу держава формує систему психічної допомоги та підтримки населення. В той же час існує потреба у виокремленні молодіжної складової Національної програми психічного здоров'я у зв'язку з такими обставинами:

- *наслідки війни для психічного здоров'я*: повномасштабна війна має великий психотравмуючий вплив на молоде покоління, зумовлюючи стрес, посттравматичний стресовий розлад, депресію та інші психічні проблеми;

- *потреба наданні допомоги в сфері психічного здоров'я*: з подовженням терміну військових дій зростає кількість молодих людей, що потребують професійної підтримки та консультацій;

- *потреба в підтримці та навчанні стратегіям* для подолання проблем у майбутньому: молодь становить найбільш активну частину населення, тому її психічне здоров'я безпосередньо впливає на соціальний та економічний розвиток країни;

- *запобігання кризових явищ*: розуміння та реагування молоді на психічні наслідки війни є важливим превентивним фактором.

З урахуванням цих обставин, збереження психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни є одним із державних пріоритетів, спрямованих на подолання викликів, які стоять перед українським суспільством.

Враховуючи що молоді люди відчувають значне навантаження на психічне здоров'я, інформування молоді щодо ризиків порушення психічного здоров'я, збереження психологічної рівноваги має стати одним із завдань молодіжної роботи. Для інформування молоді можна використовувати різноманітні заходи та методи:

- *організація інформаційних заходів*: проведення семінарів, лекцій, тренінгів, на яких спеціалісти можуть надавати пояснення молоді щодо впливу війни на психічне здоров'я та необхідності його збереження та зміцнення;

- *створення інформаційних ресурсів*: розробка брошур, пам'яток, відеоматеріалів, веб-сайтів, які вміщують корисну інформацію та поради молоді щодо збереження психічного здоров'я;

- *проведення групових занять*: організація групових зустрічей для обговорення аспектів підтримки психічного здоров'я в умовах війни, обміну досвідом та взаємопідтримки;

- *соціальні медіа*: використання соціальних мереж і інтернет-платформ для поширення корисної інформації та спілкування з молоддю;

- *розробка програм навчання*: включення курсу з психічного здоров'я у навчальні програми шкіл, вищих навчальних закладів та молодіжних організацій;

- *проведення анкетування та досліджень*: збір статистичних даних та проведення соціологічних досліджень для більш глибокого розуміння потреб та проблем молоді у воєнний період;

- *консультативна підтримка*: забезпечення для молоді можливості отримати фахову психологічну або психіатричну консультацію;

- *співпраця з медичними установами*: взаємодія із медичними закладами, де молоді люди можуть отримати необхідну медичну допомогу, в разі потреби.

Важливо враховувати культурні та психологічні особливості молодих людей й надавати інформацію та підтримку в доступній і довірєній формі. Робота з молоддю має бути спрямована на формування усвідомленого ставлення молоддю людини до власного психічного здоров'я.

По-перше, молодь повинна розуміти, що психічне здоров'я – це не менш важлива складова їхнього загального благополуччя, ніж фізичне здоров'я. В умовах воєнного стану стрес, тривога, і психологічні травми можуть мати серйозний вплив на психічний стан молодої людини. Розуміння цього допоможе більше уважно ставитися до власних емоцій і визнавати потребу у психосоціальной підтримці.

По-друге, важливо встановити «норму піклування» про своє психічне здоров'я. Це може включати в себе регулярні заняття спортом, збалансовану дієту, але також і практики саморелаксації, медитації та психологічної підтримки. Важливо навчитися розпізнавати ознаки стресу та тривоги та звертатися за допомогою, у разі необхідності.

По-третє, у воєнний час особливо важливо визнавати, що психічне здоров'я – це не слабкість, а складова нашої сили. Війна створює надзвичайні виклики для психічного

здоров'я, і звертатися за допомогою – це крок управління власним життям і благополуччям.

Отже, збереження психічного здоров'я українців, особливо молоді, є ключовим завданням для майбутнього відродження країни. Усі кроки, здійснювані державою, націлені на переосмислення українцями свого ставлення до власного психічного здоров'я та стимулювання їхньої турботи про нього.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Питання збереження і зміцнення психічного здоров'я є актуальним для молодого покоління, особливо в умовах війни. Переосмислене молодими людьми ставлення до власного психічного здоров'я та піклування про нього є надзвичайно важливим питанням, що допоможе молоді під час повномасштабних воєнних дій зберігати стійкість та здатність до адаптації в складних умовах. А в повоєнний час може значно вплинути на якість особистого життя, а в перспективі – на розвиток держави.

Перспективним напрямом подальших досліджень за цією тематикою є розробка ефективних методик мотивування молоді до збереження та зміцнення власного психічного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дослідження «Вплив війни на молодь в Україні». Громадська організація «Центр дослідження суспільства» (Cedos): [сайт]. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення 06.09.2023).
2. Олена Зеленська: Ментальне здоров'я – один із найбільших глобальних викликів майбутнього. Президент України. Офіційне представництво: [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-mentalne-zdorovya-odin-iz-najbilshih-globalni-85665> (дата звернення 18.09.2023).
3. Укрінформ: [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3675842-marina-ropatenko-zastupnica-ministra-molodi-ta-sportu.html> (дата звернення 06.09.2023).
4. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний, – Віктор Ляшко. Урядовий портал: [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihihne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko> (дата звернення 06.09.2023).
5. Офіс першої леді, МОЗ та партнери запускають Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Урядовий портал: [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihihnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (дата звернення 14.09.2023).
6. Пріоритетні багатосекторні заходи з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні під час та після війни: оперативна дорожня карта. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/mhpps_framework_ukraine_ukr_59_page.pdf (дата звернення 14.09.2023).
7. У межах Національної програми психічного здоров'я було презентовано дорожню карту зі психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні під час та після війни. URL: <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/pfbid02T5rL6Y5vv5jxrK482ychXZbtjtiERkCzNm3hnN6gduimn2cHxCbyueV7g4mFQzyp1> (дата звернення 06.09.2023).
8. Головні підсумки реалізації національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Міністерство освіти і науки України: [сайт]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psihihnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (дата звернення 06.09.2023).
9. Медики первинки продовжують навчатися за програмою mhGAP. *Український медичний часопис*. URL: <https://www.umj.com.ua/article/236164/mediki-pervinki-prodovzhuyut-navchatisya-za-programoyu-mhgap> (дата звернення 14.09.2023).
10. МОЗ: Працює «гаряча лінія» для психологічної допомоги українцям, які постраждали від війни. Урядовий портал: [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-pratsiuie-hariachaliniia-dlia-psykholohichnoi-dopomohy-ukraintsiam-iaki-postrazhdaly-vid-viiny> (дата звернення 14.09.2023).

REFERENCES

1. Doslidzhennia «Vplyv viiny na molod v Ukraini». Hromadska orhanizatsiia «Tsentr doslidzhennia suspilstva» (Cedos): [sait]. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (in Ukrainian).
2. Olena Zelenska: Mentalne zdorov'ia – odyz iz naibilshykh hlobalnykh vyklykiv maibutnoho. Prezydent Ukrainy. Ofitsiine predstavnytstvo: [sait]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-mentalne-zdorovya-odin-iz-najbilshih-globalni-85665> (in Ukrainian).
3. Ukrinform: [sait]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3675842-marina-popatenko-zastupnica-ministra-molodi-ta-sportu.html> (in Ukrainian).
4. Vplyv viiny na psykhične zdorovia – kolosalnyi, – Viktor Liashko. Uriadovi portal: [sait]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko> (in Ukrainian).
5. Ofis pershoi ledi, MOZ ta partnery zapuskaiut Natsionalnu prohramu psykhičnogo zdorov'ia ta psykhosotsialnoi pidtrymky. Uriadovi portal: [sait]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (in Ukrainian).
6. Priorytetni bahatosektorni zakhody z psykhičnogo zdorov'ia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v Ukraini pid chas ta pislia viiny: operatyvna dorozhnia karta. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/mhpss_framework_ukraine_ukr_59_page.pdf (in Ukrainian).
7. U mezhakh Natsionalnoi prohramy psykhičnogo zdorov'ia bulo prezentovano dorozhniu kartu zi psykhičnogo zdorov'ia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v Ukraini pid chas ta pislia viiny. URL: <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/pfbid02T5rL6Y5vv5jxrK482ychXZbtjtjERkCzNm3hnN6gduimn2cHxCbyueV7g4mFQzyp1> (in Ukrainian).
8. Holovni pidsumky realizatsii natsionalnoi prohramy psykhičnogo zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: [sait]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (in Ukrainian).
9. Medyky pervynky prodovzhuiut navchatisia za prohramoiu mhGAP. Ukrainskyi medychnyi chasopys. URL: <https://www.umj.com.ua/article/236164/mediki-pervynki-prodovzhuyut-navchatisya-za-programoyu-mhgap> (in Ukrainian).
10. MOZ: Pratsiuie «hariacha liniia» dlia psykholohichnoi dopomohy ukraintsiam, yaki postrazhdaly vid viiny. Uriadovi portal: [sait]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-pratsiuie-hariacha-liniia-dlia-psykholohichnoi-dopomohy-ukraintsiam-iaki-postrazhdaly-vid-viiny> (in Ukrainian).